

ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนฐานราก ตำบลพงตึก อำเภothำมะกา จังหวัดกาญจนบุรี

SOCIAL AND CULTURAL CAPITAL AND COMMUNITY-BASED ECONOMIC DEVELOPMENT IN PONG TUK SUBDISTRICT, THA MAKHA DISTRICT, KANCHANABURI PROVINCE.

จักขุมาลย์ วงษ์ท้าว*

สาขานวัตกรรมสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี

Jaksuman Wongtaw*

Social Innovation for Community Development, Faculty of Humanities and Social Sciences, Kanchanaburi Rajabhat University.

*Corresponding author e-mail: Jaksumalaya@gmail.com

Receive : February 17, 2025

Revised: April 2, 2025

Accepted: May 16, 2025

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยเรื่อง ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนฐานราก ตำบลพงตึก อำเภothำมะกา จังหวัดกาญจนบุรี มีวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย คือ 1. เพื่อศึกษาทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ตำบลพงตึก อำเภothำมะกา จังหวัดกาญจนบุรี 2. เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ตำบลพงตึก อำเภothำมะกา จังหวัดกาญจนบุรี โครงการวิจัยนี้เป็นงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้นำชุมชน ประชาชนชุมชน ตัวแทนกลุ่มผู้สูงอายุ ตัวแทนกลุ่มวิสาหกิจชุมชน และประชาชนทั่วไปในเขตพื้นที่ศึกษา และวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้แนวคิดทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และแนวคิดกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน

ผลการศึกษา พบว่า ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมตำบลพงตึก ประกอบไปด้วย ทุนมนุษย์ กลุ่มชาติพันธุ์ ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์จีน และยังมีส่วนหนึ่งเป็นชาวญวนอาศัยอยู่ในหมู่ที่ 6 บ้านหนองพันท้าว กลุ่มชาติพันธุ์มอญ (มอญวังทอง) ด้านทุนทางสังคม ประกอบด้วย สถาบันทางศาสนาและผู้นำทางศาสนา (วัดดงสัก วัดปากบาง) และกลุ่มวิสาหกิจชุมชนต่าง ๆ ทุนภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญของตำบลพงตึก ได้แก่ ภูมิปัญญาการแทงหยวกกล้วย งานหัตถกรรมเครื่องจักสานต่าง ๆ ทุนทางเศรษฐกิจมีสินค้าพื้นเมืองและของที่ระลึกต่าง ๆ เช่น ไส้กรอกสมุนไพร กระเป๋าเชือกถัก ทุนทางวัฒนธรรม ได้แก่ ประเพณีและงานประจำปีที่สำคัญได้แก่ งานประจำปีการไหว้ศาลพ่อปู่ เทวาลัย โบราณสถานพงตึก โบราณสถานหมายเลข 1 และโบราณสถานหมายเลข 2 โบราณวัตถุที่สำคัญ ได้แก่ ตะเกียงชวลาลำริด เป็นตะเกียงแบบกรีก-โรมัน และมีวัดที่สำคัญได้แก่ วัดปากบางและวัดดงสัก แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนบนฐานทุนทางสังคมและวัฒนธรรม 1) พัฒนาสินค้าวัฒนธรรมจากภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) พัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี

คำสำคัญ: ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ระบบเศรษฐกิจชุมชนฐานราก จังหวัดกาญจนบุรี

ABSTRACT

The research project on “The Social and Cultural Capital and Community-Based Economic Development in PONG TUK Subdistrict, Tha Maka District, Kanchanaburi Province” aimed to: 1) Study the social and cultural capital of Phong Tuk Subdistrict, Tha Maka District, Kanchanaburi Province; and 2) Study economic development approaches for the community of Phong Tuk Subdistrict, Tha Maka District, Kanchanaburi Province. This study employed the qualitative research and participatory action research methodologies. The data were collected from community leaders, local scholars, representatives of elderly groups, community enterprise representatives, and general residents in the study area. The analysis was conducted using the concepts of social capital, cultural capital, and participatory community development processes.

The study found that Phong Tuk’s social and cultural capital consists of the following: The Human Capital where the main ethnic group is Chinese, with a smaller group of Vietnamese people living in Village 6, Ban Nong Phan Thao, and a Mon ethnic group (Mon Wang Thong); The Social Capital which includes religious institutions and leaders (e.g., Wat Dong Sak, Wat Pak Bang) and various community enterprises; The Local Wisdom Capital which includes banana stalk carving and various types of handwoven crafts; The Economic Capital which includes local products and souvenirs such as herbal sausages and woven rope bags; The Cultural Capital such as traditions and significant annual events including the annual Pao Phu Tevalai shrine ceremony, PONG TUK Ancient Site, Ancient Site No. 1, and Ancient Site No. 2. Important artifacts include a bronze Chwala lamp and a Greek-Roman-style lamp. Significant temples in the area include Wat Pak Bang and Wat Dong Sak. The strategies for community economic development based on social and cultural capital include 1) Developing cultural products derived from local wisdom, and 2) Promoting the area as a historical and archaeological tourism destination.

Keywords: social and cultural capital, grassroots community economic system, Kanchanaburi province

บทนำ

การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน เป็นกระบวนการที่สำคัญในการเสริมสร้างความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ชนบท ซึ่งมีทรัพยากรทางธรรมชาติ และวัฒนธรรมที่หลากหลาย หนึ่งในปัจจัยที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนคือ “ทุนทางสังคม” และ “ทุนทางวัฒนธรรม”

จากการทบทวนแนวคิดทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม หมายถึง ทรัพยากรและประโยชน์ที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลภายในสังคม ซึ่งรวมถึงความไว้วางใจ ความร่วมมือ และการสนับสนุนระหว่างกัน ทุนทางสังคมนี้มีความสำคัญต่อการส่งเสริมการทำงานร่วมกันในชุมชน และความเข้มแข็งทางสังคม (Putnam, 1995) ในขณะที่ทุนทางวัฒนธรรม หมายถึง ความรู้ ทักษะ

ค่านิยม และพฤติกรรมที่ได้รับจากวัฒนธรรมที่บุคคลมีอยู่ ซึ่งสามารถส่งผลต่อสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของบุคคล ตัวอย่างเช่น การศึกษาศิลปะ ประเพณี หรือค่านิยมที่มีอยู่ในชุมชนซึ่งทั้งหมดนี้ส่งผลต่อการพัฒนาและการสร้างมูลค่าในกิจกรรมเศรษฐกิจ (Bourdieu, 1986) ทูทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากเนื่องจาก ทุนทั้งสองประเภทนี้ช่วยส่งเสริมความเข้มแข็งและความยั่งยืนในชุมชนได้โดยการกระตุ้นการมีส่วนร่วมและความร่วมมือสร้างความไว้วางใจ และความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกในชุมชน ซึ่งช่วยให้เกิดการทำงานร่วมกันในการพัฒนาโครงการต่าง ๆ ส่งผลให้ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรและแก้ไขปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Putnam, 1995) ทั้งยังช่วยให้ชุมชนสามารถแลกเปลี่ยนความรู้ และประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมต่าง ๆ ที่ตอบสนองต่อความต้องการและค่านิยมของคนในชุมชน ซึ่งสนับสนุนการสร้างสรรคนวัตกรรมและการพัฒนาเศรษฐกิจ (Bourdieu, 1986) และยังเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชน ช่วยให้สมาชิกในชุมชนมีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมและประเพณีของตน ซึ่งส่งผลให้เกิดการสนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมเดิม และยังสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้อีกด้วย (Cohen, 2010) การนำทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมมาประยุกต์ใช้ในกิจกรรมเศรษฐกิจ เช่น การเกษตร การท่องเที่ยว หรือการผลิตสินค้า OTOP ช่วยสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์และบริการของชุมชน (Coleman, 1988) ดังนั้น การศึกษาและพัฒนาทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมเป็นเรื่องสำคัญในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของไทย ที่ช่วยสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง การปกครองของประเทศ โดยเฉพาะการนำทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ซึ่งสังคมมีอยู่มากมายทุกพื้นที่ทั่วประเทศไทย ทั้งที่เป็นเอกลักษณ์ของชาติ ค่านิยม ความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรมที่มีคุณค่ามาเป็นกลไกในการพัฒนาสังคม

ทั้งนี้เพื่อการคงอยู่ของวัฒนธรรมไทยและการสร้างความอยู่ดีมีสุขให้กับคนไทยอย่างยั่งยืนบนพื้นฐานของความสมดุลทั้งมิติเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

ตำบลพงตึก อำเภอดำรงวิทยารุ เป็นชุมชนที่มีความเจริญมาตั้งแต่อดีต เป็นชุมชนโบราณสมัยทวารวดี ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 เป็น “สถานีการค้า” ที่มีชาวต่างชาติเดินทางมาติดต่อค้าขาย (นภา เหลืองนันทการ, 2567) ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญในสมัยโบราณ มีการขุดค้นพบวัตถุโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นจำนวนมาก วัตถุโบราณบางส่วนเก็บรักษาไว้ที่วัดดงสัก และแสดงไว้ที่โบราณสถานพงตึก ซึ่งที่มาของชื่อตำบลนี้มีมาจากในสมัยที่มีการขุดหาวัตถุโบราณ โดยพบสิ่งก่อสร้างโบราณคล้ายตึกอยู่ในป่าในพงกร จึงเรียกบริเวณที่ค้นพบนี้ว่า “พงตึก” จนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ (องค์การบริหารส่วนตำบลพงตึก, 2565) ทำให้ตำบลพงตึกมีทุนทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นจำนวนมากที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น และชุมชนดังกล่าวมีกลุ่มอาชีพ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนและสินค้าชุมชนที่ยังต้องการการพัฒนาให้มีรายได้เพิ่มขึ้น อีกทั้งยังเป็นพื้นที่โครงการนวัตวิถีที่ส่งเสริมด้านการท่องเที่ยววิถีชุมชนของกรมพัฒนาชุมชน

ดังนั้น การศึกษาทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมเพื่อนำมาศึกษาแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนฐานราก จึงเป็นประโยชน์ต่อชุมชนตำบลพงตึกอย่างมาก นำไปสู่แผนพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนทั้งด้านการท่องเที่ยว ด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ และด้านอื่น ๆ นำมาสู่ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นฐานรากที่ยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ตำบลพงตึก อำเภอดำรงวิทยารุ จังหวัดกาญจนบุรี

2. เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ตำบลพงตึก อำเภอกาบัง จังหวัดกาญจนบุรี

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านเนื้อหา

1. ศึกษาข้อมูลด้านทุนทางสังคมและวัฒนธรรม
2. ศึกษาแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

โดยใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม

ขอบเขตด้านพื้นที่ ตำบลพงตึก อำเภอกาบัง จังหวัดกาญจนบุรี

ขอบเขตด้านประชากร เก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้นำชุมชน ประชาชนในชุมชน ตัวแทนกลุ่มผู้สูงอายุ ตัวแทนกลุ่มแม่บ้าน ตัวแทนหัวหน้าครัวเรือน ตัวแทนกลุ่มวิสาหกิจชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จำนวนรวมทั้งสิ้น 35 คน (โดยมีรายละเอียดในกลุ่มตัวอย่างงานวิจัย)

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ตามแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) และใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนา

2. กลุ่มตัวอย่างงานวิจัย เก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) โดยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อคัดเลือกผู้ที่มีประสบการณ์ตรงกับทุนทางสังคมและวัฒนธรรม และการเลือกแบบลูกโซ่ (Snowball Sampling) เพื่อขยายเครือข่ายผู้ให้ข้อมูล ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน) ทั้ง 6 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านปากบาง บ้านปลักสะแก บ้านพงตึก บ้านอู่ตะเภา บ้านหนองใหญ่ บ้านหนองพันท้าว ประชาชนในชุมชน (หมายถึง ผู้รู้ในชุมชน ในพื้นที่คัดเลือกผู้ที่มีองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนและโบราณสถานพงตึก จำนวน 3 คน) ผู้สูงอายุ จำนวน 1 คนคัดเลือกผู้ที่มีช่วงอายุที่สามารถเล่าช่วงแรกเริ่มก่อตั้งชุมชนได้ (โดยใช้วิธีแบบลูกโซ่ สอดถามจาก

คนในชุมชนทำให้ได้ผู้ให้ข้อมูลอายุ 90 ปี) ตัวแทนกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จำนวน 4 กลุ่ม กลุ่มละ 2-4 คน ได้แก่ กลุ่มหัตถกรรมทำมือตำบลพงตึก และกลุ่มวิสาหกิจชุมชนไส้กรอกสมุนไพร วิสาหกิจชุมชนกลุ่มผู้ผลิตจุลินทรีย์บ้านดงสัก กลุ่มวิสาหกิจชุมชนแปลงใหญ่ข้าวตำบลพงตึก ตัวแทนจากหน่วยงานต่าง ๆ ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลพงตึก จำนวน 3 คน สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอกาบัง จำนวน 2 คน และประชาชนอื่น ๆ ที่อยู่ในพื้นที่ จำนวน 10 คน รวมทั้งสิ้น จำนวน 35 คน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่

3.1 แบบดำเนินกิจกรรม และประเด็นคำถาม (Question points) ใช้ในการดำเนินกิจกรรมที่ 4-6

3.2 แบบสังเกต แบ่งเป็นแบบสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non Participant Observation) และแบบสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation)

3.3 แบบสัมภาษณ์ ซึ่งประกอบด้วย 2 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปมีเรื่องเพศ อายุ ศาสนา ระดับการศึกษา จำนวนสมาชิกในครอบครัว ส่วนที่ 2 ข้อมูลประเด็นคำถามเกี่ยวกับทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน

4. การตรวจสอบความน่าเชื่อถือ (Credibility) มีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) ดังนี้

ตรวจสอบจากผู้ให้ข้อมูล โดยใช้กลุ่มตัวอย่างหลายกลุ่ม ผู้นำชุมชน ประชาชน และตัวแทนจากหลากหลายหน่วยงานเกี่ยวข้อง

ตรวจสอบจากผู้วิจัย ในที่นี้นักวิจัยใช้วิธีการตรวจสอบกับผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี (นักโบราณคดีชำนาญการ) ในส่วนของข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ตำบลพงตึก โบราณสถาน โบราณวัตถุ และนักวิชาการด้านทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ในส่วนของแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมและวัฒนธรรม

การตรวจสอบข้อมูลโดยใช้แหล่งข้อมูลหลากหลาย (Triangulation) ใช้หลายวิธีเก็บข้อมูลทั้งข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์ สังเกตการณ์ และการสนทนากลุ่ม

5. การเก็บรวบรวมข้อมูล

5.1 การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร (Documentary research) ข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี โดยเฉพาะข้อมูลเกี่ยวกับโบราณสถานและโบราณวัตถุตำบลพวงตึกที่เคยมีผู้ศึกษาไว้ รวมทั้งประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติสถานที่สำคัญ เช่น ประวัติวัดดงสัก วัดปากบาง

5.2 ศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนาม (Field Study) โดยวิธี

การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non Participant Observation) ใช้สำหรับการสังเกตสภาพแวดล้อมของชุมชนเพื่อค้นหาทุนทางสังคมและวัฒนธรรมโดยผู้วิจัย ได้แก่ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ เส้นทางคมนาคม (การติดต่อเชื่อมโยงกับถนนสายหลัก การเดินทางสะดวก เป็นต้น) แหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติที่สามารถพัฒนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยว

การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ใช้สังเกตการณ์ประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน โดยผู้วิจัยเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมทางสังคม ได้แก่ พิธีกรรมการไหว้ศาลพ่อปู่เทวาลัยงานไหว้ศาลเจ้าพ่อเขาแดง งานกลางเดือน 3 เป็นต้น หรือกิจกรรมที่ผู้วิจัยเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมการวิจัยตั้งแต่กิจกรรมที่ 3-6 (ตามรายละเอียดขั้นตอน การดำเนินการวิจัย) โดยสังเกตความร่วมมือร่วมใจกันของคนในชุมชน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ การแสดงความคิดเห็น และความต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน ตลอดจนภาวะผู้นำทางสังคมของผู้นำชุมชนและประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเพื่อค้นหาคำถามชุมชนอันจะนำไปสู่การวิเคราะห์ทุนทางสังคมและแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ใช้กับผู้ให้ข้อมูลที่เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) โดยผู้วิจัยจะทำการสัมภาษณ์อย่างละเอียดและลึกซึ้ง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมและเจาะลึกในประเด็นที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ

การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้และกระบวนการสนทนากลุ่ม (Focus group) ประเด็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรม และแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน โดยแยกเป็น 2 ครั้ง ครั้งที่ 1 ร่วมกันค้นหาทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีในชุมชน ครั้งที่ 2 ระดมสมองร่วมกันค้นหาแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนด้วยทุนทางสังคมและวัฒนธรรมและจัดทำแผนพัฒนาชุมชน

6. การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารร่วมกับข้อมูลจากการลงพื้นที่ภาคสนามแบบงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการเก็บข้อมูลบริบทชุมชนในลักษณะภาพรวม (Holistic) และข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม โดยใช้แนวคิดทุนทางสังคมและวัฒนธรรม และแนวคิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน

7. ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

กิจกรรมที่ 1 พัฒนาโจทย์วิจัย ผู้วิจัยทำการสืบค้นข้อมูลทางเอกสาร แนวคิดทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ช่วงเดือนที่ 1-2 ก่อนการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม

กิจกรรมที่ 2 จัดเก็บรวบรวมข้อมูลทั่วไปด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ช่วงเดือนที่ 3-4 โดยผู้วิจัยประสานงานกับผู้นำชุมชน และองค์การบริหารส่วนตำบลพวงตึก

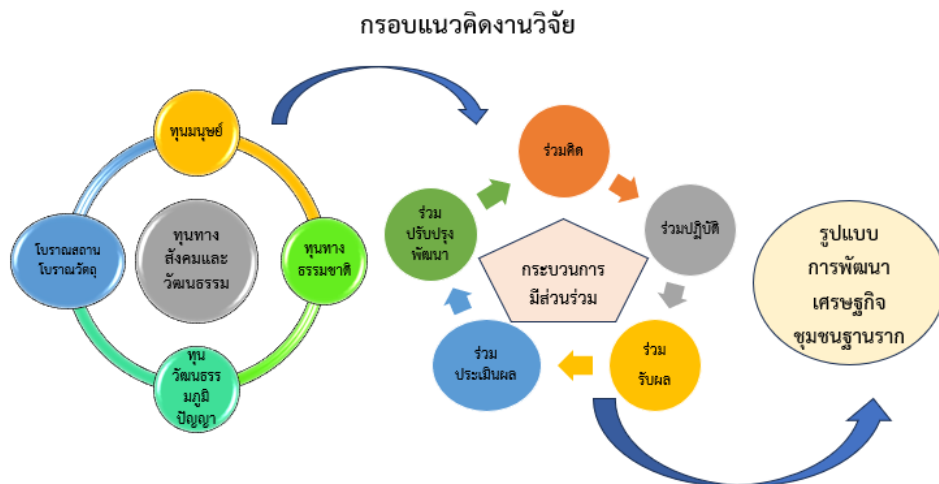
กิจกรรมที่ 3 ลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของตำบลพวงตึก ในช่วงเดือนที่ 6-8 โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้วิจัยร่วมกับคนในชุมชน ทำการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ได้แก่ ประชาชนชุมชน จำนวน 3 คน ได้แก่ ท่านเจ้าอาวาส วัดดงสัก ท่านเจ้าอาวาสวัดปากบาง อดีตหมื่นนายก วัดดงสัก ผู้สูงอายุจำนวน 1 คน ประธานกลุ่มวิสาหกิจ จำนวน 4 กลุ่ม

กิจกรรมที่ 4 จัดกิจกรรมสนทนากลุ่ม จัดเก็บ รวบรวมข้อมูลทุนทางวัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษาทำในช่วง เดือนที่ 9-10 ผู้เข้าร่วม ได้แก่ ผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน) ทั้ง 6 หมู่บ้าน ประชาชนชุมชน จำนวน 3 คน ตัวแทน กลุ่มวิสาหกิจชุมชน จำนวน 4 กลุ่ม กลุ่มละ 2-4 คน และตัวแทนจากหน่วยงานต่าง ๆ ได้แก่ องค์การบริหาร ส่วนตำบลพงตึก จำนวน 2 คน สำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอท่ามะกา จำนวน 2 คน และประชาชน ที่อยู่ในพื้นที่ จำนวน 10 คน รวมทั้งสิ้น จำนวน 30 คน

กิจกรรมที่ 5 จัดกิจกรรมสนทนากลุ่มในหัวข้อ “แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนบนฐานทุน ทางสังคมและวัฒนธรรม” ทำในช่วงเดือนที่ 11 โดยเชิญ ผู้เข้าร่วมกลุ่มเดียวกับกิจกรรมที่ 4

กิจกรรมที่ 6 วิเคราะห์ สังเคราะห์และสรุปผล งานวิจัย ออกแบบแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ตำบลพงตึก ทำในช่วงเดือนที่ 12 โดยนักวิจัยและ กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน 6 คน ตัวแทนจากกลุ่มวิสาหกิจ ชุมชน จำนวน 4 กลุ่ม ตัวแทนจากองค์การบริหาร ส่วนตำบลพงตึก จำนวน 1 คน และตัวแทนสำนักงาน พัฒนาชุมชน อำเภอท่ามะกา จำนวน 1 คน รวมทั้งสิ้น จำนวน 12 คน

ภาพที่ 1 แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม กับการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก ตำบลพงตึก อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี สามารถนำเสนอผลการวิจัย ตามวัตถุประสงค์การวิจัย ประกอบด้วยข้อมูลทั่วไป ของพื้นที่ศึกษา ข้อมูลทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ของตำบลพงตึก อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี และแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของ ตำบลพงตึก อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี ดังนี้

ข้อมูลทั่วไปด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม พบว่า ตำบลพงตึก อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี มีระยะทางห่างจากอำเภอท่ามะกา ประมาณ 6 กิโลเมตร ห่างจากจังหวัดกาญจนบุรี ประมาณ 38 กิโลเมตร และห่างจากกรุงเทพมหานคร ประมาณ 94 กิโลเมตร เขตการปกครองตำบลพงตึกประกอบด้วย 6 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านปากบาง หมู่ที่ 2 บ้านปลักสะแก หมู่ที่ 3 บ้านพงตึก หมู่ที่ 4 บ้านอู่ตะเภา หมู่ที่ 5 บ้านหนองใหญ่ และหมู่ที่ 6 บ้านหนองพันท้าว

ลักษณะภูมิประเทศพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม ลักษณะภูมิอากาศแบบร้อนชื้น ลักษณะของดินเป็นดินร่วนเหนียวปนทราย เหมาะสำหรับการปลูกข้าว และดินร่วนปนทรายเหมาะสำหรับการปลูกพืชไร่ มีแม่น้ำที่สำคัญไหลผ่านพื้นที่ หมู่ที่ 1 ถึงหมู่ที่ 4 คือ แม่น้ำแม่กลอง มีคลองชลประทาน โครงการส่งน้ำ และบำรุงรักษาท่ามะกา รับผิชอบส่งน้ำในพื้นที่ ตำบลพงตึก นอกจากนี้ตำบลพงตึกยังมีแหล่งน้ำที่สำคัญ ได้แก่ หนองระหาร ซึ่งเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำ และเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนในพื้นที่ ด้านเศรษฐกิจคนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ประมง และการปศุสัตว์ การท่องเที่ยว มีแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ 2 แห่ง ได้แก่ โบราณสถานพงตึก หมายเลข 1 และหมายเลข 2 ตั้งหมู่ที่ 4 บ้านอยู่ตะเกา (องค์การบริหารส่วนตำบลพงตึก, 2565)

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ศึกษาทุนทางสังคม และวัฒนธรรม ตำบลพงตึก อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี ผลการวิจัย พบว่า ตำบลพงตึก มีทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม โดยแบ่งออกเป็น ด้านต่าง ๆ ดังนี้

ด้านทุนมนุษย์ กลุ่มชาติพันธุ์ส่วนใหญ่เป็น กลุ่มชาติพันธุ์จีน และยังมีส่วนหนึ่งเป็นชาวยวน โดยกลุ่มชาวยวนนั้นอาศัยอยู่ที่หมู่ที่ 6 บ้านหนองพันท้าว นอกจากนี้ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์มอญ (มอญ วังทอง) อยู่เขต ตำบลห้วยเหนียวแต่เป็นเขตติดต่อกับตำบลพงตึก และจะมาประกอบกิจกรรมทางศาสนาที่วัดดงสักพื้นที่ บริเวณนี้จึงมีลักษณะวัฒนธรรมที่หลากหลาย คือ มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมแบบมอญ จีนและไทย

ด้านทุนทางสังคม ประกอบด้วย สถาบันทางสังคม กลุ่มองค์กรในชุมชน และความสัมพันธ์ทางสังคม โดยสถาบันทางสังคมที่มีความโดดเด่นนำไปสู่การพัฒนา ชุมชนในด้านต่าง ๆ คือ สถาบันทางศาสนา และ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน มีผู้นำทางธรรมชาติ คือ ท่านเจ้าอาวาสวัดดงสัก ซึ่งเป็นผู้ดูแลพิทักษ์วัดดงสัก เป็นพระนักพัฒนาที่ริเริ่มรื้อฟื้น งานประเพณีต่าง ๆ

และคนในชุมชนพร้อมจะให้ความร่วมมือกับท่าน ในขณะที่ท่านเจ้าอาวาสวัดปากบาง เป็นที่เคารพนับถือ ของคนในตำบลพงตึกรวมถึงคนภายนอก ทำให้คน จากพื้นที่ต่าง ๆ หลังไหลเข้ามากราบสักการะท่าน ในส่วนของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ในตำบลพงตึก ได้แก่ กลุ่มหัตถกรรมทำมือตำบลพงตึก และกลุ่มวิสาหกิจชุมชนใส่กรอกสมุนไพร กลุ่มวิสาหกิจ ชุมชน ผู้ผลิตจุลินทรีย์บ้านดงสัก กลุ่มวิสาหกิจชุมชน แปลงใหญ่ข้าวตำบลพงตึกทุนทางสังคมเหล่านี้ ก่อให้เกิด ความร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชน สามารถนำพา ให้คนในชุมชนเข้ามาร่วมทำกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ เป็นอย่างดี

ด้านทุนทางวัฒนธรรม ประกอบไปด้วยภูมิปัญญา ท้องถิ่น สินค้าพื้นเมืองและของที่ระลึก ประเพณีและ งานประจำปี ด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี และอาหาร ท้องถิ่น ดังนี้

ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญของตำบลพงตึก ได้แก่ ภูมิปัญญาการแทงหยวกกล้วย งานหัตถกรรม เครื่องจักสาน เช่น เข่ง กระบุง (ในอดีตพื้นที่บริเวณนี้ มีกอไผ่เป็นจำนวนมาก คนในชุมชนมีการสานเข่งขาย แต่ปัจจุบันไม้ไผ่หมดไป ทำให้ไม่มีการทำเครื่องจักสาน แล้ว)

สินค้าของที่ระลึกที่โดดเด่น ได้แก่ ใส่กรอกสมุนไพร เกษียงปลายี่สก จากกลุ่มวิสาหกิจชุมชนใส่กรอก สมุนไพร กระเป๋าสานจากกล้วยา ของกลุ่มหัตถกรรม ทำมือตำบลพงตึก นอกจากนี้ยังมีผลิตภัณฑ์กล้วยตาก ไข่เค็ม น้ำพริก ขนมหั่น ข้าวอินทรีย์ ขนมหิ้วยะ หมี่กรอบ ทองม้วน เป็นต้น

ประเพณีและงานประจำปีที่สำคัญ ได้แก่

1. งานประจำปีการไหว้ศาลพ่อปู่เทวาลัย ช่วงเดือนเมษายน มีพิธีบวงสรวงศาลพ่อปู่เทวาลัย ตั้งอยู่บริเวณโบราณสถานพงตึกหมายเลข 1 ที่จัดขึ้น ในทุกวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 ของทุกปี พิธีประกอบด้วย ฉัตร 9 ชั้นอาหารคาวหวาน และผลไม้

2. งานไหว้ศาลเจ้าพ่อเขาแดง ในทุกเดือนมีนาคม ของทุกปี ศาลเจ้าพ่อเขาแดงตั้งอยู่หมู่ที่ 3 เป็นศาลเจ้า ที่คนในตำบลพงตึกให้ความเคารพนับถือมาอย่างยาวนาน โดยมีคำบอกเล่าตามความเชื่อว่าคนเดินเรือสินค้าโบราณ และเรือดูตทราย เมื่อเดินเรือผ่านบริเวณนี้ต้องจุด ประทัดให้ ถ้าไม่จุดเรือจะล่ม

3. งานกลางเดือน 3 ที่วัดปากบางจะมีกิจกรรม ปิตทองรอยพระพุทธรูปและพิธีแก้บน นอกจากนี้ เป็นประเพณีทั่วไป เช่น ประเพณีทำบุญวันขึ้นปีใหม่ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง เป็นต้น

ด้านโบราณสถาน-โบราณวัตถุ ได้แก่ โบราณสถาน พงตึก ซึ่งมีแหล่งขุดค้นทางโบราณคดีที่มีอายุตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ 11 โบราณสถานหลัก ๆ ได้แก่ โบราณสถานหมายเลข 1 และหมายเลข 2

โบราณสถานหมายเลข 1 เป็นซากอาคารขนาดใหญ่ ที่เชื่อว่าเป็นวิหาร และตั้งอยู่ใกล้ตลาด ซึ่งเป็นที่หยุดพัก ของนักเดินทาง มีผังอาคารเป็นรูปฐานสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 14.40 เมตร ยาว 21.70 เมตร สูงจากพื้นดิน ประมาณ 2.5 เมตร สร้างด้วยศิลาแลงมีบันไดขึ้น อยู่ตรงกลางด้านตะวันออกเฉียงใต้เพียงด้านเดียว ด้านข้างทำเป็นมุขเหลี่ยมเล็ก ๆ ยื่นออกมา บนฐานมีเศษ ของฐานเสาศิลาแลง มีรูสำหรับสอดเสาไม้อยู่หลายต้น กระจัดกระจายอยู่บนอาคาร โบราณสถานหมายเลข 1 เป็นฐานของ “วิหาร หอพระ” (Chapel-Shrine) หรือ ศาลพระภูมิที่ตั้งของรูปเคารพสำคัญขนาดใหญ่หรือ สลุปขนาดย่อม ยอดเป็นเรือนไม้แบบอาคารไม้ศิลปะ ทวารวดี (ดูรูปแบบจากใบเสมาเมืองฟ้าแดดสูงยาง) วิหารจะตั้งอยู่กลางชุมชน ใกล้กับลานค้าขายหรือ “ตลาด” ซึ่งเป็นสถานที่ที่นักเดินทาง กองคาราวาน จะมาหยุดแวะพักพบปะกันก่อนเดินทางต่อไปยังอุทอง และนครปฐม (กองจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม, 2567)

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี พบว่าในอดีตเมืองพงตึกเป็นชุมชน “จุดแวะพักชั่วคราว” บน “เส้นทางโบราณ” ที่เชื่อมโยงการติดต่อระหว่าง สุวรรณภูมิกับวัฒนธรรมอินเดีย กรีก-โรมัน ตามเส้นทาง ถนน (ทางเกวียน) จากอ่าวเบงกอลเข้ามาทางช่องเขา ของด่านพระเจดีย์สามองค์ ลงสู่ลำน้ําแควน้อยตัดเข้าสู่ แควใหญ่และแม่น้ำแม่กลอง (กองจัดการสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติและศิลปกรรม, 2567)

ส่วนโบราณสถานหมายเลข 2 ตั้งอยู่ทางทิศใต้ เรียกกันว่าบ้านนายมา (ปัจจุบันเป็นบ้านของนายจรูญ แยมพยนต์) เป็นฐานอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ 6 เมตร ตรงกลางมีฐานที่ตั้งรูปเคารพ ขนาดใหญ่พบหินศิลาแลงส่วนใหญ่ปกคลุมด้วยปูนปั้น ค่อนข้างหนากระจายตัวอยู่โดยรอบ ฐานอาคารนี้ เคยมีร่องรอยการปั้นปูนประดับอย่างสวยงาม บางชิ้น ก็เป็นสลูปยอดแหลม ใกล้เคียงกัน ก็พบฐานอาคาร ก่อด้วยศิลาแลงเป็นรูปวงกลม วัดเส้นผ่าศูนย์กลางได้ 9 เมตร ด้านบนมีร่องรอยของอิฐแตกหักกระจัดกระจาย สันนิษฐานว่าเป็นวัดขนาดเล็ก มีหลักฐานสำคัญ เช่น พระพุทธรูปศิลปะอมราวดีและคุปตะ รวมถึงขวลา (ตะเกียง) โรมัน ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันถึงการติดต่อค้าขาย กับโลกตะวันตกในอดีต การค้นพบสิ่งของทางพระพุทธ ศาสนาขนาดเล็กนี้ เชื่อว่าเป็นของผู้คนนักเดินทาง ที่นำติดตัวเข้ามายังพงตึก ถึงแม้พงตึกจะเป็นเพียงชุมชน กลางทาง แต่ก็มีร่องรอยของวัฒนธรรมและพิธีกรรม ที่สื่อถึงการมีปฏิสัมพันธ์ของผู้คนจากหลายภูมิภาค ในช่วงนั้น (กองจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม, 2567)

ภาพที่ 2 ขวลา (ตะเกียง) โรมัน ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

นอกจากโบราณสถานพงตึกแล้ว ชุมชนนี้ยังมีศาสนสถานที่สำคัญ เป็นวัดโบราณเก่าแก่ อายุหลายร้อยปี ได้แก่

วัดปากบาง เป็นวัดเก่าแก่ที่ปรากฏชื่อเอกสารการเสด็จพระราชดำเนินการเสด็จประพาสมาแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 1 ตำบลพงตึก อำเภอกำมะกา จังหวัดกาญจนบุรี ไม่มีหลักฐานว่าวัดปากบางสร้างขึ้นในสมัยใด แต่เชื่อว่าสร้างขึ้นในช่วงรัชสมัยรัชกาลที่ 5-6 อุโบสถวัดปากบาง เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ตัวอาคารเป็นฐานปัทม์ ภายในอุโบสถด้านหน้าพระประธาน มีแท่นเชิงเทียนก่อด้วยปูนยึดติดกับพื้นมีหน้าต่าง ฝั่งละ 2 บาน มีประตูเข้า-ออก 1 ประตู ส่วนหลังเป็นตัวอาคารทึบ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปประธานปางมารวิชัย นามว่า “หลวงพ่พระพุทธรูมิ่งคล”

ด้านหน้าพระประธานผนังอุโบสถไม่มีลวดลาย มีการปรับปรุงพื้นเพดานโดยการปูไม้กระดานขัดมัน ยกระดับ 2 ชั้น มีฟาโลคลุมเฉลียงด้านหน้า หลังคาอุโบสถเป็นทรงจั่วซ้อน 2 ชั้น มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ งามไอยรา เสารับฟาโลด้านหน้า 2 ต้น หัวยาวเขียนลวดลายเป็นรูปกลีบบัว หน้าบันด้านทิศตะวันออกเป็นประติมากรรมนูนต่ำ ปูนปั้นผสมสีภาพพระพุทธรูปปางสมาธิ เป็นภาพพระพุทธรูปเจ้ากัณฑ์เทศนาธรรมให้เทวดา มีครุฑอยู่ฝั่งซ้ายและขวา (กองจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม, 2567)

วัดดงสัก ตั้งอยู่ที่ หมู่ 4 ตำบลพงตึก อำเภอกำมะกา จังหวัดกาญจนบุรี ก่อตั้งเมื่อราว พ.ศ. 2473 มีโบราณสถานพงตึกอยู่ภายใน และมีพิพิธภัณฑวัตถุ

เก็บรวบรวมโบราณวัตถุที่ค้นพบจากโบราณสถานในพื้นที่วัดดงสักเป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชนตำบลพงตึก และยังเป็นศูนย์การศึกษาเนื่องจากมีโรงเรียนประชาบาล อาคารเป็นไม้สักหลังใหญ่ และมีสนามหญ้ากว้างขวาง ต่อมาชำรุดทรุดโทรมจึงรื้อแล้วก่อสร้างขึ้นใหม่เป็นคอนกรีตเสริมไม้สองชั้น และได้ซื้อที่ดินขยายออกไปอีกเป็น จำนวน 4 ไร่ มีดงสักใหญ่ รมรื่น มีลำน้ำแม่กลองไหลผ่าน มีกุฏิสร้างด้วยไม้สักเป็นส่วนใหญ่ ที่หอดินและหอสวนมนต์ มีเสาปูน แปลกตาสวยงาม (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2567)

ด้านอาหารท้องถิ่น จากการสัมภาษณ์เชิงลึกพบว่า มีอาหารที่มีอัตลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นที่ยังคงหลงเหลืออยู่ กล่าวคือ ยังมีคนรุ่นเก่า หรือคนเฒ่าคนแก่ยังทำกินในครัวเรือน แต่คนรุ่นใหม่ทำไม่เป็นหรือไม่รู้จักแล้ว ดังนี้

1) ข้าวหลาม ในอดีตคนในชุมชนบริเวณนี้จะเผาข้าวหลามกินกันแทบทุกบ้าน ทุก ๆ ปี เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวข้าว คนเฒ่าคนแก่จะมารวมตัวกันเผาข้าวหลามและแจกจ่ายกันในชุมชน

2) แกงบอน นิยมทำในงานบวช ในอดีตพื้นที่บริเวณนี้มีบอนอยู่ตามลำคลองเป็นจำนวนมาก ปัจจุบันมีการทำเกษตรกรรมที่ใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลงทำให้บอนหมดไปจากชุมชน

3) แกงลูกต๋าลึง นำลูกต๋าลึงมาทุบแล้วคั้นกับเกลือให้หมดฟองเพื่อดื่บรสขึ้น แกงใส่ปลาชูดนาบไฟให้หมดควา นำมาแกงแบบแกงคั่วใส่กะทิและผิวมะกรูด

4) แกงกล้วยดิบใส่ปลาสร้อยสับ และกะทิ

5) แกงส้มดอกมะรุ่ใส่ถั่วเขียว ปัจจุบันยังมีทำอยู่เป็นบางครั้งเือน

6) ผักตบชวาข้าว ข้าวผัดไปคลุกกับเกลือแล้วนำไปตากแดดให้สลด นำมาดองกับน้ำข้าวข้าวผสมน้ำตาลและเกลือเล็กน้อย ถ้าหากไม่มีน้ำข้าวข้าวจะใช้ น้ำมะพร้าวผสมน้ำตาล วิธีการดองแบบนี้ ใช้เวลาแค่เพียงวันเดียว หรือไม่กี่ชั่วโมงก็สามารถรับประทานได้เลย มีรสหวานกรอบ ผักที่นำมาดองจะเป็นผักที่ชาวบ้านปลูกกันเองเช่น มะเขือเปราะ ถั่วแขก ผักกาด เป็นต้น ปัจจุบันมีบ้านที่ทำผักกาดดองแบบโบราณนี้ อยู่ 2 หลัง

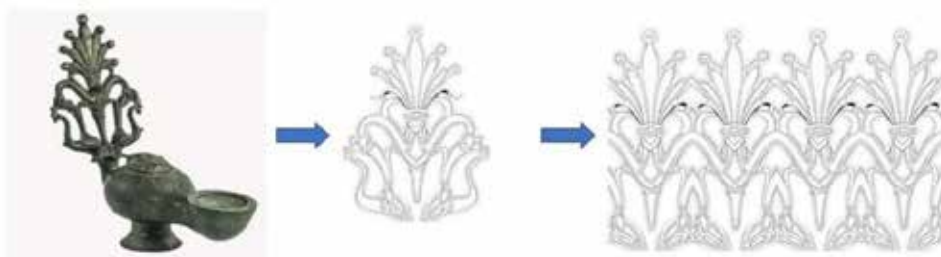
วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ศึกษาแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ตำบลพงตึก อำเภอกำแพงเพชร จังหวัดกาญจนบุรี โดยใช้ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม ผลการศึกษา จากกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนร่วมกันการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมและศักยภาพชุมชน พบว่า ตำบลพงตึกเป็นชุมชนที่มีศักยภาพทั้งด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมโดยมีโบราณสถานศิลปะทวารวดีที่สำคัญของประเทศ ซึ่งถือเป็นจุดแข็งในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นจากฐานทรัพยากร อย่างไรก็ตาม ชุมชนยังประสบปัญหาในด้านการตลาดที่จำกัด สำหรับโอกาสในการพัฒนาเกิดจากการสนับสนุน จากมหาวิทยาลัยและหน่วยงานต่าง ๆ ในการยกระดับผลิตภัณฑ์และการสร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ การพัฒนารูปแบบการขายและการเรียนรู้เพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของรสนิยมผู้บริโภค จะช่วยเสริมสร้าง

เศรษฐกิจของชุมชนให้เติบโตอย่างยั่งยืนได้

จากกิจกรรมระดมสมองเพื่อค้นหารูปแบบและแนวทางพัฒนาชุมชนจากฐานทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ตำบลพงตึก สามารถสรุปผลการศึกษาดังนี้

1. แนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน ให้เป็นสินค้าวัฒนธรรมจากภูมิปัญญาท้องถิ่น

การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน เช่น การย้อมสีเชือกถักกระเป๋โดยใช้สีลาแลงใบสัก เป็นต้น สิ่งสำคัญในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนบนฐานทุนทางวัฒนธรรมคือ “การสร้างอัตลักษณ์ของสินค้าจากทรัพยากรทางโบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปกรรมต่าง ๆ” ด้วยพื้นที่ตำบลพงตึกเป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญของประเทศไทย จุดเด่นที่สำคัญคือ มีการค้นพบตะเกียงโรมันโบราณปะปนกับศิลปะทวารวดีแห่งเดียวในประเทศไทยจากการสำรวจข้อมูลพบว่า ได้มีการนำลวดลายจากศิลปกรรมท้องถิ่นเพื่อนำมาพัฒนาออกแบบเป็นลายกระเป๋าลูกขาวลา โดยคณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรีภายใต้โครงการยุทธศาสตร์ราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ปี พ.ศ. 2564 ในกรณีนี้เป็นโอกาสที่สามารถนำมาพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์สินค้าชุมชนเป็นสินค้าเครื่องแต่งกายของใช้ ของตกแต่งของที่ระลึก ได้อีกเป็นจำนวนมากโดยใช้ลวดลายจากตะเกียงโรมันโบราณ ลวดลายสัญลักษณ์องค์สุริยเทพ ลวดลายโบราณสถานพงตึก ดังตัวอย่างที่นักวิจัย ได้นำเสนอต่อชุมชนในเวทีระดมความคิดเห็นในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนบนฐานทุนทางวัฒนธรรม ดังนี้

ภาพที่ 3 แสดงการถอดแบบจากลวดลายจากขวลา (ตะเกียง) โรมัน เพื่อพัฒนาเป็นลวดลายผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เช่น ผ้าทอ กระเป๋า และของที่ระลึก

นอกจากนี้ ยังสามารถสร้างอัตลักษณ์ของสินค้าจากศิลปกรรม โบสถ์เก่าแก่อายุเป็นร้อยปีที่วัดปากบาง ซึ่งมีความงดงามทางสถาปัตยกรรม ได้อีกด้วย

กระบวนการที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การพัฒนาทักษะผู้ประกอบการให้กับกลุ่มวิสาหกิจชุมชน และกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ให้สามารถเป็นผู้ประกอบการสินค้าวัฒนธรรม พัฒนาบรรจุภัณฑ์ และพัฒนาองค์ความรู้ด้านตราสัญลักษณ์สินค้า โดยใช้อัตลักษณ์ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี พัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ให้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย ต้องมีการกำหนดกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้บริโภคให้ชัดเจนในแต่ละผลิตภัณฑ์ และโดยเฉพาะด้านการทำการตลาดออนไลน์ทั้งในและนอกประเทศ

2. แนวทางการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี

การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวโดยใช้สถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ควรเริ่มจากการปรับปรุงภูมิทัศน์แหล่งโบราณสถานให้สวยงาม ดึงดูดนักท่องเที่ยวพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวเส้นทางทวารวดี เชื่อมโยงจังหวัดสุพรรณบุรี ราชบุรี และนครปฐม ต้องมีการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยว และแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี โดยมีกลุ่มเป้าหมายเป็นนักเรียน นักศึกษา ที่มีความสนใจด้านประวัติศาสตร์ ซึ่งต้องมีการพัฒนาทักษะของคนในชุมชนให้สามารถบริหารจัดการการท่องเที่ยวและการเป็นผู้นำชมท้องถิ่น ให้มีองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ และการเล่าเรื่องอย่างน่าสนใจ

ภาพที่ 4 แสดงแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนตำบลพงตึก

บนฐานทุนทางสังคมและวัฒนธรรม : พงตึกโมเดล

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

สรุปผลการศึกษา ตำบลพงตึก อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดกาญจนบุรี มีสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่สำคัญ คือ มีแม่น้ำแม่กลองไหลผ่าน ในอดีตเคยเป็นเมืองท่าจอดเรือสำเภา ทำให้มีประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีความน่าสนใจ สามารถนำไปพัฒนาเป็นเรื่องเล่า (Story) สร้างอัตลักษณ์ และเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจได้

จุดเด่นของพื้นที่ตำบลพงตึก เป็นที่ตั้งของโบราณสถานสมัยทวารวดีที่พบตะเกียงโรมันสำริด ซึ่งถือเป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญของประเทศไทย และยังประกอบ

ไปด้วยทุนทางวัฒนธรรมแต่ละด้าน ด้านทุนมนุษย์ ประชากรมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ทุนทางสังคม มีการรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มอาชีพ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน มีผลิตภัณฑ์ชุมชนที่หลากหลายและมีชื่อเสียง สามารถนำมาต่อยอดพัฒนาเป็นของฝาก ของที่ระลึก สร้างรายได้ให้แก่ชุมชน หากแต่ปัจจุบันแนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ยังไม่ชัดเจนและยังไม่ค่อยมีการนำทุนทางสังคมและวัฒนธรรมมาใช้ในการสร้างจุดเด่นและพัฒนาสินค้าเท่าที่ควร

ด้านประเพณีและงานประจำปี มีความเกี่ยวข้อง และสัมพันธ์ลึกซึ้งกับโบราณสถานพงดึกโดยมีความเชื่อ พอปู่เทวาลัยซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำโบราณสถาน พงดึก ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าทุนทางสังคมและ วัฒนธรรมที่สำคัญ คือ โบราณสถานพงดึกทั้งหมายเลข 1 และหมายเลข 2 ซึ่งค้นพบหลักฐานทางโบราณวัตถุ ที่สำคัญ ได้แก่ ตะเกียงขวาลาสำริด ซึ่งเป็นตะเกียง แบบกรีก-โรมัน มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6-7 เป็นเครื่องยืนยันได้ว่าชุมชนโบราณในภูมิภาคตะวันตก ของประเทศไทยมีการติดต่อกับชาวกับโลกตะวันตก ได้แก่ กลุ่มประเทศแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน คือ กรีก-โรมัน รวมทั้งเปอร์เซีย ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6-9 ซึ่งอาจเป็นการติดต่อโดยตรงกับพ่อค้าโรมันที่เข้ามา ตั้งถิ่นฐานตามบ้านเมืองท่าชายฝั่งของอินเดียหรือติดต่อ ผ่านพ่อค้าชาวอินเดียที่เดินทางมาจากเมืองท่าต่าง ๆ

นอกจากนี้ยังมีวัดเก่าแก่อายุกว่าร้อยปี ซึ่งเป็นทั้ง ศูนย์รวมจิตใจและแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีที่สำคัญซึ่งสามารถพัฒนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวได้

แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนบนฐาน ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม

จากการดำเนินงานวิจัยด้วยกระบวนการวิจัย เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ได้จัดเวทีระดมสมอง ร่วมกันระหว่างนักวิจัย ผู้นำชุมชน และองค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่น เพื่อค้นหาแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจ ชุมชนด้วยทุนทางสังคมและวัฒนธรรมและจัดทำแผน พัฒนาชุมชนพบว่า แนวทางสำคัญในการนำทุน ทางสังคมและวัฒนธรรมมาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ฐานรากของตำบลพงดึก ได้แก่

1. แนวทางการพัฒนาสินค้าวัฒนธรรมจาก ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการสร้างอัตลักษณ์เฉพาะ ของสินค้าจากจุดเด่นในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นลวดลายจากตะเกียง ขวาลา ลวดลายจากโบสถ์ หลังคา จิตรกรรมฝาผนัง ของวัดดงสักและวัดปากบาง

2. แนวทางการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว เชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี การท่องเที่ยว

อารยธรรมทวารวดี ซึ่งสามารถเส้นทางการท่องเที่ยวกับ จังหวัดสุพรรณบุรี นครปฐม และเพชรบุรี ซึ่งปรากฏอยู่ ยุทธศาสตร์จังหวัดของจังหวัดต่าง ๆ เหล่านี้อีกด้วย แนวทางการพัฒนาทั้ง 2 รูปแบบนี้ต้องอาศัยทั้ง งบประมาณและความร่วมมือกันจากหลายฝ่าย ทั้งนักวิจัย นักวิชาการจากสถาบันการศึกษา หน่วยงาน ภาครัฐ ได้แก่ จังหวัดกาญจนบุรี วัฒนธรรมจังหวัด การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สอดคล้องกับงานศึกษาวิจัยของ พระปลัดประพจน์ สุภาโต, พระมหาประภาสิต สิริเมโธและทินกฤตพัชร รุ่งเมือง (2563) เรื่อง “ทุนทางสังคม กับการพัฒนาชุมชน วัดสำโรง อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม” ผลการวิจัย พบว่า รูปแบบการจัดการทุนทางสังคมกับการพัฒนา ชุมชน ประกอบด้วย 1) การจัดการทุนทางสังคมเพื่อนำ ดันทุนส่วนรวมมาใช้ตามบริบทของชุมชน คือ ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนกายภาพ ทุนธรรมชาติ ทุนการเงิน ทุนภูมิปัญญาและวัฒนธรรม 2) กระบวนการจัดการทุน ทางสังคมอย่างเป็นระบบ โดยผู้นำต้องมีวิสัยทัศน์ ในการพัฒนา คนชุมชนมีจิตสำนึก ร่วมสร้างปฏิสัมพันธ์ มีเครือข่ายที่เข้มแข็งในขณะที่ อัญธิชา มั่นคง (2560) ได้กล่าวถึงการที่ชุมชนจะสามารถพัฒนาได้อย่างยั่งยืน หากนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาพัฒนาเป็นอาชีพต่าง ๆ การที่จะทำให้ทุนทางวัฒนธรรมมีบทบาทในการพัฒนา เศรษฐกิจชุมชน คือ ส่งเสริมให้ทุนบุคคล มีบทบาทเพิ่มขึ้น มีการถ่ายทอดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องผ่านศูนย์การเรียนรู้ ในชุมชน และให้ประชาชนทุกหมู่บ้านมีส่วนร่วม การใช้ทุนทางวัฒนธรรมเป็นตัวเชื่อมกับกิจกรรม การพัฒนาชุมชน จะทำให้ประชาชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เกิดเป็นพลังในการขับเคลื่อนชุมชน ทำให้ชุมชนมี ความเข้มแข็งสู่การพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน เช่นเดียวกับ พระครูสุทธิสารโสภิต (2566) ที่กล่าวถึงการพัฒนาทุน ทางวัฒนธรรมจากชุมชนและการส่งเสริมการท่องเที่ยว ทางวัฒนธรรมนั้น ส่งผลให้ชุมชนมีศักยภาพที่พึ่งพิง ตนเองนำมาสู่การสร้างคุณค่าภูมิปัญญา อันเป็นรากฐาน ของวัฒนธรรมชุมชน

นอกจากนี้ในประเด็นการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ตำบลพงตึก บนฐานทุนทางวัฒนธรรมให้ประสบความสำเร็จนั้น ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน สอดคล้องกับงานศึกษาของ สักพัค แสงฉาย (2557) การศึกษาเรื่องทุนทางสังคมกับการพัฒนาชุมชนบางนางลี่ อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดสกลนคร ระบุว่า แนวทางที่จะให้ทุนทางสังคมมีบทบาทในการพัฒนาชุมชนต่อไปนั้น สิ่งสำคัญ คือ ส่งเสริมให้ทุนบุคคลมีบทบาทเพิ่มขึ้นมีการถ่ายทอดการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอผ่านศูนย์การเรียนรู้ในชุมชน เวทีประชาคมแต่ละหมู่บ้านมีการบูรณาการเชื่อมโยงองค์ความรู้ดั้งเดิมเข้ากับนวัตกรรมการบริหารจัดการใหม่ ๆ เพื่อช่วยเสริมทักษะอาชีพ และพัฒนาศักยภาพความเข้มแข็งให้กับชุมชน และพัฒนาผลิตภัณฑ์จากชุมชนให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดประชาชน สร้างรายได้กลับคืนสู่ท้องถิ่นของตนโดยมีผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชนต้องประสานความร่วมมือกัน รวมทั้งการบริหารจัดการให้ประชาชนทุกหมู่บ้านมีบทบาทการมีส่วนร่วมการพัฒนาชุมชน โดยการใช้ทุนทางสังคมเป็นข้อมูลพื้นฐานในการพิจารณากำหนด โครงการกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่องทุนทางสังคมและวัฒนธรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนฐานราก ตำบลพงตึก อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดกาฬสินธุ์ มีข้อเสนอแนะจากผลการศึกษา ข้อเสนอแนะทางวิชาการ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย และข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

ข้อเสนอแนะทางวิชาการ

1. การพัฒนารอบแนวคิดและทฤษฎี ควรมีการขยายกรอบแนวคิดทุนทางสังคมและวัฒนธรรม โดยศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรมในมิติที่ซับซ้อนมากขึ้น เช่น การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ซึ่งสามารถใช้แนวคิด

“การเปลี่ยนผ่านทางวัฒนธรรม” (Cultural Transition) เพื่อศึกษาการปรับตัวของชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ

2. วิเคราะห์บทบาทของทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในบริบท “ชุมชนเมืองกึ่งชนบท” (peri-urban) ซึ่งตำบลพงตึกมีลักษณะผสมผสานระหว่างเมืองและชนบท เราจึงพบทุนทางสังคมที่ยังมีความร่วมมือกัน แต่ยังคงมุ่งดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของตนเองเป็นหลัก ในขณะที่ยังพบเห็นการเข้าร่วมกิจกรรมสาธารณะอย่างแข็งขัน ข้อค้นพบนี้ทำให้เราเห็นความสัมพันธ์ของลักษณะชุมชนกับทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม นำมาสู่การนำแนวทางการพัฒนาไปใช้ในชุมชนที่มีลักษณะเทียบเคียงกัน

3. ข้อเสนอแนะด้านระเบียบวิธีวิจัย ควรมีการพัฒนาการวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Methods) เพิ่มการศึกษาเชิงปริมาณเพื่อวัดผลกระทบทางเศรษฐกิจ (เช่น การเปรียบเทียบรายได้ก่อนและหลังการใช้ทุนวัฒนธรรม)

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. หน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลพงตึก สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดกาฬสินธุ์ สำนักงานพัฒนาชุมชน ตำบลท่ามะกา ควรมีการจัดสรรงบประมาณในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนบนฐานทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในพื้นที่โดยการนำอัตลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม มาออกแบบผลิตภัณฑ์บรรจุภัณฑ์ และตราสัญลักษณ์สินค้า

2. หน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น จังหวัดกาฬสินธุ์ สำนักงานการท่องเที่ยว จังหวัดกาฬสินธุ์ สำนักงานพัฒนาชุมชน จังหวัดกาฬสินธุ์ และองค์การบริหารส่วนตำบลพงตึก ควรมีการบูรณาการความร่วมมือกันพัฒนาด้านการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี อันเป็นจุดเด่นของพื้นที่ โดยการปรับปรุงภูมิทัศน์โบราณสถานพงตึก และประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว โดยมีจุดขายเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางอารยธรรม

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนบนฐานทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในพื้นที่

2. การพัฒนาด้านการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นเส้นทางการท่องเที่ยวเส้นทางทวารวดี เชื่อมโยงแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีในภูมิภาคตะวันตกและสุพรรณบุรี

เอกสารอ้างอิง

- กองจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม. (2567). เมืองโบราณพงตึก. ค้นเมื่อ เมษายน 21, 2567, จาก <https://culturalenvi.onep.go.th/site/detail/2607>.
- กองจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม. (2567). วัดปากบาง. ค้นเมื่อ เมษายน 21, 2567, จาก <https://culturalenvi.onep.go.th/site/detail/5762>.
- นภา เหลืองนันทการ. (2567). พงตึก “สถานีการค้า” ชุมชนโบราณริมแม่น้ำแม่กลอง ที่กำลังจะถูกกลืน. ค้นเมื่อ เมษายน 21, 2567, จาก https://www.silpa-mag.com/culture/article_68649.
- พระครูสุทธิสารโสภิต. (2566). ประเพณีจุลกรฐิน “เส้นใยแห่งศรัทธา” ชุมชนพุตะเคียน ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี. วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี, 12 (2), 3-12.
- พระปลัดประพจน์ สุภาโต, พระมหาประกาศิต สิริเมโธ และ ทินกฤตพัชร รุ่งเมือง. (2563). ทุนทางสังคมกับการพัฒนาชุมชนวัดสำโรง อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, 8 (3), 828-840.
- สุพัตรา คงขำ. (2561). ทุนทางสังคมกับการบริหารจัดการชุมชนอย่างยั่งยืนกรณีศึกษา: ชุมชนบ้านบ่อน้ำขับ หมู่ที่ 1 ตำบลขุนทะเล อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช. Veridian E-Journal Silpakorn University ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ, 11 (2), 1727-1743.
- ศักดิ์ แสงฉาย. (2557). ทุนทางสังคมกับการพัฒนาชุมชนบางนางลี่ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม. วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่, 6 (3), 79-92.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2567). พิพิธภัณฑ์วัดดงสัก. ค้นเมื่อ เมษายน 21, 2567, จาก <https://db.sac.or.th/museum/museum-detail/357>.
- องค์การบริหารส่วนตำบลพงตึก. (2565). ข้อมูลพื้นฐาน. ค้นเมื่อ พฤศจิกายน 20, 2565, จาก <https://pongtuk.go.th/public/>.
- อัญชิชา มั่นคง. (2560). บทบาทของทุนทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน : กรณีศึกษาชุมชนในตำบลบ้านตุน อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา. วารสารวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, 12 (39), 90-100.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), Handbook of theory and research for the sociology of education (pp. 241-258). Greenwood Press.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. American Journal of Sociology, 94 (Supplement), S95-S120.
- Cohen, E. (2010). Tourism, power and culture. Routledge.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. Journal of Democracy, 6 (1), 65.